

Psychosociale werk- kenmerken en vervroegde uittreding ouderen

Een longitudinale studie met een follow-up van één jaar onder oudere werknemers laat zien dat psychosociale werkkenmerken van invloed zijn op vervroegde uitstroom uit werk via arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en vroegpensioen. Fysieke belasting heeft geen invloed op deze routes van vervroegde uitstroom uit werk.

ASTRID DE WIND

Promovendus bij het
VU medisch centrum
en onderzoeker bij
TNO

JAN FEKKE

YBEMA
Senior onderzoeker
bij TNO

ALLARD

VAN DER BEEK
Hoogleraar bij het
VU medisch centrum

In ESB verscheen onlangs een artikel van Otten *et al.* (2012) over de invloed van fysieke en psychische belasting op vervroegde uitstroom uit werk. Op basis van een koppeling van data uit het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) 1998–2002 aan integrale gegevens van het Sociaal Statistisch Bestand 1999–2009 concluderen zij dat psychische belasting niet van invloed is op vervroegde uittreding via vroegpensioen of arbeidsongeschiktheid. Impliciet suggereren de auteurs dat het verminderen van psychische belasting niet behulpzaam zal zijn bij het terugdringen van vervroegde uittreding uit werk.

De studie van Otten *et al.* heeft echter een aantal beperkingen, die beantwoording van de vraag over de rol van psychische en fysieke belasting bij vervroegde uitstroom uit werk bemoeilijken. Om te beginnen maakt de beperkte operationalisering van psychische belasting in POLS dat het slechts beperkt mogelijk is om uitspraken te doen over de relatie tussen psychische belasting en vervroegde uitstroom uit werk. In de studie van Otten *et al.* wordt gekeken naar de variabelen werkdruk, autonomie en vaardigheidsmogelijkheden. Andere belangrijke psychosociale werkkenmerken, zoals mentale belasting, emotionele belasting en sociale steun, worden niet onderzocht. Daarnaast kijken de auteurs slechts naar twee vormen van vervroegde uitstroom uit werk, namelijk arbeidsongeschiktheid en vroegpensioen. Door geen aandacht te

geven aan werkloosheid geven zij een beperkt beeld van de totale vervroegde uitstroom uit werk in Nederland. Dit terwijl mensen die op oudere leeftijd werkloos zijn of worden toch een belangrijk deel vormen van het onbenutte arbeidspotentieel in de samenleving. Tot slot is de keuze voor de studiepopulatie, te weten personen van 45 tot 65 jaar, voor de analyses op voortijdig met pensioen gaan een opmerkelijke, omdat vroegpensioen vóór de leeftijd van 59 bijna niet voorkomt. De gemiddelde pensioenleeftijd in Nederland in 2011 was 63,1 jaar (CBS Statline, 2012) en hoewel de gemiddelde pensioenleeftijd ten tijde van de dataverzameling van POLS lager lag, namelijk op 60,8 jaar in 1999–2000, kwam pensioen voor de leeftijd van 59 jaar ook in die periode niet vaak voor. Voor een deel van de studiepopulatie in POLS was vroegpensioen dus helemaal geen reële optie.

Data van de Study on Transitions in Employment, Ability and Motivation (STREAM) maken het mogelijk een vollediger beeld te geven van de rol van psychosociale werkkenmerken en fysieke belasting bij vervroegde uittreding uit werk.

ONDERZOEKSAANPAK

De studiepopulatie bestond uit deelnemers aan STREAM – een longitudinale studie onder 15.118 werknemers, zelfstandigen en niet-werkenden in de leeftijd van 45 tot 64 jaar. De studiepopulatie is gestratificeerd naar leeftijd en werkstatus. Deelnemers aan STREAM vullen jaarlijks in oktober of november een vragenlijst in. Het onderzoek loopt van 2010 tot en met 2013. In totaal namen 12.055 werknemers deel aan de eerste meting. Voor de hier beschreven analyse is gebruik gemaakt van de eerste twee metingen van STREAM (2010–2011; data van 2012 waren nog niet beschikbaar en konden daarom niet meegenomen worden in de huidige analyses).

Bij de analyses met arbeidsongeschiktheid en werkloosheid als afhankelijke variabele zijn de volgende inclusiecriteria gehanteerd: de respondent was werknemer op de eerste meting en in de leeftijd van 45 tot en met 63 jaar. Er is gekozen voor 63 jaar als bovengrens, omdat de officiële pensioenleeftijd

tijd voor deze mensen 65 was. Dat betekent dat deelnemers aan de follow-up-meting deze nog niet hadden bereikt.

Bij de analyses met vroegpensioen als afhankelijke variabele hanteerden wij andere inclusiecriteria wat betreft leeftijd dan bij de analyses met arbeidsongeschiktheid en werkloosheid als afhankelijke variabele: werknemers moesten tijdens de eerste meting tussen de 59 en 63 jaar zijn. Er is hier gekozen voor 59 jaar als ondergrens, omdat de proportie van werknemers die pensioneren na één jaar sterk toeneemt vanaf deze leeftijd. Vóór de leeftijd van 59 is vroegpensioen een zeldzame gebeurtenis. Bovendien werden personen die aangaven dat zij (gedeeltelijk) arbeidsongeschikt of werkloos waren ten tijde van de eerste meting of de follow-up-meting geëxcludeerd van deze analyses op vroegpensioen.

DATA EN METHODE

Deelnemers vulden een online vragenlijst in bij aanvang van de studie en na één jaar. Alle onafhankelijke variabelen werden ontleend aan de eerste vragenlijst en de te verklaren variabelen arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en vroegpensioen aan de follow-up-vragenlijst. Informatie over deze drie vormen van vervroegde uitstroom uit werk werd ontleend aan een vraag waarbij personen hun werkstatus aangaven.

De volgende psychosociale werkkenmerken werden gemeten: taakeisen, mentale belasting, emotionele belasting, autonomie en sociale steun. Taakeisen werden gemeten met een schaal van vier items. Een voorbeelditem is: 'Moet u erg snel werken?' De Cronbachs alfa van deze schaal is 0,87. Cronbachs alfa is een maat voor de interne consistentie van een schaal en geeft een indicatie van de betrouwbaarheid van de schaal. Een vuistregel is dat schalen met een Cronbachs alfa groter dan 0,70 acceptabel zijn. Mentale belasting werd gemeten met een schaal van drie items (Cronbachs alfa: 0,79). Een voorbeelditem is: 'Vereist uw werk intensief nadenken?' Emotionele belasting werd gemeten met een schaal van drie items (Cronbachs alfa: 0,85). Een voorbeelditem is: 'Brengt uw werk u in emotioneel moeilijke situaties?' Autonomie werd gemeten met een schaal van vijf items (Cronbachs alfa: 0,78). Een voorbeelditem is: 'Kunt u zelf beslissen hoe u uw werk uitvoert?' Sociale steun werd gemeten met een schaal van vier items (Cronbachs alfa: 0,81). Een voorbeelditem is: 'Hoe vaak krijgt u hulp en steun van uw collega's?' Fysieke belasting werd gemeten met een schaal van vijf items (Cronbachs alfa: 0,86). Een voorbeelditem is: 'Doet u werk waarbij u veel kracht moet zetten, bijvoorbeeld bij tillen, duwen, trekken, sjouwen, of gebruikt u in uw werk gereedschappen en appa-

Descriptieve data studiepopulaties

TABEL 1

Karakteristieken		Studiepopulatie voor analyses op arbeidsongeschiktheid en werkloosheid (N = 9310)		Studiepopulatie voor analyses op vroegpensioen (N = 2317)	
		Percentage	Gemiddelde (interkwartielrange)	Percentage	Gemiddelde (interkwartielrange)
Leeftijd (45-63 jaar)		-	54,0 (49,0-59,0)	-	60,7 (60,0-62,0)
Geslacht	Vrouw	43,8	-	41,6	-
Opleidingsniveau	Laag	27,0	-	31,3	-
	Gemiddeld	38,9	-	34,1	-
	Hoog	34,1	-	34,6	-
Fysieke gezondheid	Goed (58-100)	17,8	-	16,9	-
	Gemiddeld (49-57)	56,5	-	56,7	-
	Slecht (1-48)	25,7	-	26,4	-
Mentale gezondheid	Goed (59-100)	18,2	-	24,2	-
	Gemiddeld (50-58)	57,0	-	57,9	-
	Slecht (1-49)	24,8	-	17,9	-
Financiële situatie	Geld over	56,4	-	64,7	-
	Precies genoeg	25,0	-	23,3	-
	Geld tekort	18,6	-	12,0	-
Taakeisen (1-5)		-	3,13 (2,75-3,75)	-	2,95 (2,50-3,50)
Mentale belasting	Laag (1,0-3,7)	24,4	-	26,7	-
	Gemiddeld (3,7-4,7)	54,8	-	51,9	-
	Hoog (4,7-5,0)	20,8	-	21,3	-
Emotionele belasting	Laag (1,0-2,0)	22,0	-	24,6	-
	Gemiddeld (2,0-3,0)	59,9	-	58,8	-
	Hoog (3,0-5,0)	18,2	-	16,6	-
Autonomie (1-5)		-	3,38 (3,40-4,40)	-	3,90 (3,60-4,40)
Sociale steun (1-5)		-	3,57 (3,00-4,00)	-	3,50 (3,00-4,00)
Fysieke belasting	Laag (0,0-0,9)	34,1	-	38,4	-
	Gemiddeld (1,0-2,2)	42,3	-	42,3	-
	Hoog (2,3-4,0)	23,6	-	19,3	-
Arbeidsongeschikt		1,0	-	-	-
Werkloos		1,8	-	-	-
Vroegpensioen		-	-	11,6	-

raten waarbij u veel kracht moet zetten?' Normaal verdeelde variabelen werden continu geanalyseerd. Scheef verdeelde variabelen werden verdeeld in drie categorieën op basis van de interkwartielrange en geanalyseerd in drie categorieën. In de analyses werd bovendien gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, fysieke gezondheid, mentale gezondheid en financiële situatie.

De invloed van psychische en fysieke belasting bij de verschillende vormen van vervroegde uitstroom uit werk werd onderzocht met behulp van logistische regressieanalyse. De eerste stap in elke analyse was het vaststellen van univariate associaties tussen de verklarende variabelen en de verschillende vormen van vervroegde uitstroom uit werk. In een tweede stap werd multivariate analyse uitgevoerd voor alle variabelen uit de vorige stap met een *p*-waarde kleiner dan 0,20. In de analyses worden variabelen met een *p*-waarde kleiner dan 0,05 als statistisch significant beschouwd. Voor de selectie van variabelen is een liberalere *p*-waarde gehanteerd dan voor de inhoudelijke conclusies om te voorkomen dat belangrijke variabelen ontbreken in het uiteindelijke model.

RESULTATEN

De selectie van participanten met betaald werk op de eerste meting en in de leeftijd van 45 tot 63 jaar, die bovendien deelnamen bij de follow-up-meting, resulteerde in een studiepopulatie van 9310 personen, van wie er 8776 werkzaam bleven als werknemer (94,3 procent), 97 participanten maakten een

transitie van werk naar arbeidsongeschiktheid (1,0 procent) en 169 maakten een transitie van werk naar werkloosheid (1,8 procent). In tabel 1 worden de karakteristieken van de studiepopulatie gepresenteerd. De gemiddelde leeftijd van de studiepopulatie was 54 jaar, met meer mannelijke dan vrouwelijke respondenten. De studiepopulatie voor de analyses van voortijdig met pensioen gaan bestond uit 2317 personen, van wie er 268 een transitie van werk naar vroegpensioen maakten (11,6 procent). De gemiddelde leeftijd voor deze studiepopulatie was 61 jaar.

Arbeidsongeschiktheid

De univariate analyses (tabel 2) laten zien dat oudere leeftijd, lager opleidingsniveau, slechte fysieke en mentale gezondheid, minder goede financiële situatie, gebrek aan autonomie en sociale steun, en hoge fysieke belasting voorspellend zijn voor uitstroom uit werk naar arbeidsongeschiktheid. In het multivariate model zijn fysieke en mentale gezondheid, financiële situatie en autonomie voorspellend voor arbeidsongeschiktheid.

Personen met een slechte fysieke gezondheid en personen met een slechte mentale gezondheid werden vaker arbeidsongeschikt dan personen met een goede gezondheid. Personen met een minder goede financiële situatie werden vaker arbeidsongeschikt dan personen met een betere financiële situatie. Personen met weinig autonomie in hun werk werden vaker arbeidsongeschikt dan personen met veel autonomie in

Univariate en multivariate analyses

TABEL 2

Karakteristieken	Arbeidsongeschikt		Werkloos		Vroegpensioen	
	Univariaat	Multivariaat	Univariaat	Multivariaat	Univariaat	Multivariaat
Leeftijd (45-63 jaar)	1,05**	1,03*	1,00	1,00	1,71**	1,75**
Geslacht						
Vrouw	0,97	0,82	1,23*	1,14	0,64**	0,59**
Opleidingsniveau						
Laag	1	1	1	1	1	-
Gemiddeld	0,72*	1,01	0,87	1,03	0,83	-
Hoog	0,49**	0,93	0,76*	0,98	1,03	-
Fysieke gezondheid						
Goed (58-100)	1	1	1	1	1	1
Gemiddeld (48-57)	2,69*	3,03*	1,32	1,40*	1,01	0,94
Slecht (1-47)	26,90**	21,14**	2,41**	2,23**	1,37*	1,48*
Mentale gezondheid						
Goed (59-100)	1	1	1	1	1	-
Gemiddeld (52-58)	0,73	1,08	1,73**	2,09**	0,96	-
Slecht (1-51)	3,21**	3,09**	3,08**	3,19**	0,86	-
Financiële situatie						
Geld over	1	1	1	1	1	1
Precies genoeg	3,37**	2,51**	1,00	0,91	0,90	0,81
Geld tekort	5,05**	3,46**	1,68**	1,42*	0,54**	0,53**
Taakeisen (1-5)	0,80*	0,78*	0,86*	0,85*	0,87*	0,98
Mentale belasting						
Laag (1,0-3,7)	1	-	1	1	1	1
Gemiddeld (3,7-4,7)	0,94	-	0,54**	0,68**	0,72**	0,78*
Hoog (4,7-5)	0,80	-	0,77	1,01	0,87	1,01
Emotionele belasting						
Laag (1,0-2,0)	1	-	1	-	1	1
Gemiddeld (2,0-3,0)	0,98	-	0,87	-	0,81*	0,90
Hoog (3,0-5,0)	1,18	-	0,88	-	0,68*	0,89
Autonomie (1-5)	0,61**	0,71**	0,88	-	0,93	-
Sociale steun (1-5)	0,70**	0,86	0,63**	0,66**	0,74**	0,73**
Fysieke belasting						
Laag (0,0-0,9)	1	1	1	-	1	-
Gemiddeld (1,0-2,2)	1,03	0,69*	1,15	-	1,14	-
Hoog (2,3-4,0)	1,97**	1,12	0,93	-	1,01	-

** Significant op respectievelijk twintig- en vijfpromille niveau.

hun werk. In dit multivariate model hadden leeftijd, opleidingsniveau, gebrek aan sociale steun en hoge fysieke belasting geen invloed meer.

Werkloosheid

De univariate analyses (tabel 2) laten zien dat slechte fysieke gezondheid, slechte of gemiddelde mentale gezondheid, een minder goede financiële situatie, hoge of lage mentale belasting en gebrek aan sociale steun voorspellend zijn voor uitstroom uit werk naar werkloosheid. In het multivariate model zijn fysieke gezondheid, mentale gezondheid, mentale belasting en sociale steun voorspellend voor werkloosheid.

Personen met een slechte fysieke en een slechte of gemiddelde mentale gezondheid werden vaker werkloos dan mensen met een goede gezondheid. Mensen met een hoge of juist een lage mentale belasting op het werk werden vaker werkloos dan mensen met een gemiddelde mentale belasting. Tot slot, mensen die weinig sociale steun ervoeren, werden vaker werkloos dan mensen die veel sociale steun ervoeren. In dit multivariate model had de financiële situatie geen invloed meer.

Vroegpensioen

De univariate analyses (tabel 2) laten zien dat oudere leeftijd, mannelijk geslacht, een betere financiële situatie, lage of hoge mentale belasting en gebrek aan sociale steun voorspellend zijn voor vervroegde uitstroom uit werk naar vroegpensioen. In het multivariate model zijn leeftijd, geslacht, financiële situatie en sociale steun voorspellend voor vroegpensioen.

Oudere personen gingen vaker met vroegpensioen dan jongere. Mannen gingen vaker met vroegpensioen dan vrouwen. Mensen die in een betere financiële situatie verkeerden gingen vaker met vroegpensioen dan mensen met een mindere goede financiële situatie. Tot slot, mensen die weinig sociale steun ervoeren, gingen vaker met vroegpensioen dan mensen die veel sociale steun ervoeren. In dit multivariate model had mentale belasting geen invloed meer.

DISCUSSIE

De resultaten van de huidige studie verschillen op twee punten met de resultaten van Otten *et al.* Ten eerste laat STREAM zien dat psychosociale werkkenmerken een rol spelen bij vervroegde uitstroom uit werk, terwijl op basis van POLS-data geconcludeerd wordt dat psychosociale werkkenmerken geen voorspellende waarde hebben voor vervroegde uitstroom uit werk. De bevindingen van de huidige studie stroken met eerder onderzoek naar de rol van psychosociale werkkenmerken bij duurzame inzetbaarheid. Een review van Van den Berg *et al.* (2010) liet bijvoorbeeld zien dat psychische belasting van invloed kan zijn op vroegpensioen. Een recente studie van Geuskens *et al.* (2012) liet zien dat psychische belasting van invloed is op willen en kunnen doorwerken. Ten tweede laat STREAM geen invloed zien van fysieke belasting op vervroegde uitstroom uit werk, terwijl de analyse van POLS-data laat zien dat fysiek zwaar werk van invloed is op voortijdige uitstroom uit werk naar arbeidsongeschiktheid. Naast verschillen zijn er ook overeenkomsten. Voor een deel van de psychosociale werkkenmerken wordt zowel in STREAM als in POLS geen voorspellende waarde wat betreft vervroegde uitstroom uit werk gevonden en fysieke belasting speelt zowel in STREAM als in POLS geen rol bij de transitie van werk naar vroegpensioen.

Er zijn verschillende verklaringen mogelijk voor het gevonden verschil wat betreft psychosociale werkkenmerken. Om te beginnen worden psychosociale werkkenmerken in STREAM uitgebreider gemeten dan in de POLS. Een tweede mogelijke verklaring voor de gevonden verschillen is het verschil in duur van follow-up. In een periode van acht à tien jaar kan veel veranderen op het gebied van fysieke belasting en psychosociale werkkenmerken en bovendien is het mogelijk dat een deel van de studiepopulatie in deze periode van baan veranderd is. Het is dan niet verwonderlijk dat psychosociale werkkenmerken geen of minder voorspellende waarde hebben voor vervroegde uitstroom uit werk.

Otten *et al.* laten zien dat fysieke belasting voorspellende waarde heeft voor arbeidsongeschiktheid. In onze analyses is dat univariaat wel het geval, maar multivariaat niet. Post-hoc-analyses laten zien dat de uitdoving van het effect in de multivariate analyses mede verklaard kan worden door een correctie voor fysieke gezondheid. In STREAM is gezondheid gedetailleerder gemeten dan in POLS.

Psychosociale werkkenmerken lijken wel degelijk van invloed te zijn bij de diverse vormen van vervroegde uitstroom uit werk. Omdat dit niet voor alle psychosociale werkkenmerken geldt, is het van belang dat het hele spectrum van psychosociale werkkenmerken in kaart wordt gebracht en in verband wordt gebracht met de diverse vormen van vervroegde uitstroom uit werk. De onderzoeksvraag moet niet zijn of psychosociale werkkenmerken een rol spelen bij vervroegde uitstroom, maar welke er een rol spelen en hoe deze werkkenmerken van invloed zijn. Inzicht hierin zal mogelijk resulteren in handvatten voor interventies ter bevordering van duurzame inzetbaarheid van ouderen. Daarnaast is in de huidige studie geen ondersteuning gevonden voor een relatie tussen fysieke belasting en vervroegde uitstroom uit werk. Het is mogelijk dat fysieke belasting de gezondheid verslechtert en dat die slechtere gezondheid vervolgens leidt tot vervroegde uitstroom uit werk (met name via arbeidsongeschiktheid). Vervolgonderzoek zal dit moeten uitwijzen.

De huidige studie laat zien dat psychosociale werkkenmerken van invloed zijn op vervroegde uitstroom uit werk. Het lijkt zinvol om beleid ter bevordering van langer doorwerken niet alleen te richten op het verminderen van fysieke belasting, maar daarnaast ook op optimalisering van psychosociale werkkenmerken.

LITERATUUR

- Berg, T.I.J. van den, L.A.M. Elders en A. Burdorf (2010) Influence of health and work on early retirement. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 52(6), 576–583.
- CBS Statline (2012) *Van arbeid naar pensioen; personen 55 jaar of ouder*. Statistiek op statline.cbs.nl, 21 december.
- Geuskens, G.A., K.M. Oude Hengel, L.L.J. Koppes en J.F. Ybema (2012) Predictors of the willingness and the ability to continue working until the age of 65 years. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 54(5), 572–578.
- Otten, F., K. Arts, M. Schuring en A. Burdorf (2012) Invloed werkbelasting op voortijdige arbeidsuitstroom ouderen. *ESB*, 97(4645), 608–611.